

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De moord op Theo van Gogh
Cliteur, P.B.; Gasenbeek B.

Citation

Cliteur, P. B. (2016). De moord op Theo van Gogh. In *Vrijdenken en Humanisme in Nederland: 40 plekken van herinnering* (pp. 245-249). Bussum: Thoth. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/45634>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/45634>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

VRIJDENKEN
& HUMANISME
IN NEDERLAND

BERT GASENBEK [REDACTIE]

40

PLEKKEN VAN
HERINNERING

Vrijdenken en humanisme in Nederland

40 plekken van herinnering

Onder redactie van Bert Gasenbeek

Uitgeverij THOTH Bussum

De moord op Theo van Gogh

Cliteur, Paul, "De moord op Theo van Gogh", in: Bert Gasenbeek, red., *Vrijdenken en humanisme in Nederland: 40 plekken van herinnering*, Uitgeverij Thoth, Bussum 2016, pp. 245-250.

Amsterdam

De Schreeuw, Oosterpark

40

► Paul Cliteur *Filosoof*

In 1893 maakte de Scandinavische kunstenaar Edvard Munch een van zijn aangrijpendste schilderijen: *De Schreeuw*. Het is gebaseerd op een traumatische ervaring die de kunstenaar had tijdens een wandeling met vrienden; een gevoel van onmacht en depressie.

Jeroen Hennemans kunstwerk *De Schreeuw* herinnert ook aan een gevoel van onmacht. Maar nu niet de onmacht van één individu, maar de onmacht van een hele stad, een heel land, om een kunstenaar bescherming te bieden die tot een icoon voor de vrijheid van meningsuiting was uitgegroeid: Theo van Gogh.

Van Goghs vriend, Hans Teeuwen, zong bij de onthulling van het monument een lied dat zo begon:

Zet God maar op de pot,
stop de profeet maar in je reet
en dans voor het vrije woord.
En als je dan wordt doodgeschoten
heb je van dit lied genoten.
De een die wordt verdreven,
de ander wordt vermoord,
Hip Hip Hoera het vrije woord.

Sommige moorden groeien in betekenis met het verstrijken van de tijd. De moord op de filmmaker, columnist, presentator en publieke agitator Van Gogh op 2 november 2004 was een prelude op wat we op 7 januari 2015 in Parijs in twaalfvoud zouden zien. Maar ook kan men in het soort discussies die in 2015 in het publieke debat in Frankrijk werden gevoerd een late echo onderkennen van de debatten die in Nederland tien jaar eerder plaatsvonden. Het *NRC Handelsblad* of *Joop.nl*-geluid: 'Had het slachtoffer het niet een beetje over zichzelf afgeroepen?'

Regeringsleiders die verzekeren dat ze de strijd tegen deze nieuwe vorm van barbarij voortvarend gaan aanpakken, zonder dat ze ook maar een flauwe notie hebben van het verschijnsel waarmee ze geconfronteerd worden. Hoe vreemd dat ook mag klinken, maar de debatten in Frankrijk in 2015 klonken bijna vertrouwd.

Natuurlijk was de impact van de moordpartij in het land van de 'Radicale Verlichting', het land van de *philosophes* en van het voortvarendste intellectuelendebat in Europa wel veel groter. Vier miljoen mensen op straat, dat was nog wel iets anders dan de lawaaidemonstratie in Amsterdam na de moord op Van Gogh. En toch, de overeenkomsten zijn treffend.

Ook daar lijkt Van Gogh weer op Stéphane Charbonnier, de hoofdredacteur van *Charlie Hebdo*. Jeanette Bougrab, de vriendin van Charbonnier ('Charb' voor zijn vrienden), verklaarde op 8 januari 2015 op de Franse televisie: 'Ik wist dat hij zou sterven als Theo van Gogh.' Charb had ook een soortgelijk motto als Van Gogh: 'Je préfère mourir debout que vivre à genoux.'

Hoe zit dat eigenlijk met dat leven op je knieën? Is dat inderdaad geen bespreekbare optie als de dood het alternatief is? Mijn persoonlijke opvatting is dat ik wel degelijk een beetje kan leven op mijn knieën als de dood het alternatief is (Montaigne zei: 'Ik ben bereid tot aan de brandstapel te gaan voor mijn opvattingen, maar liefst niet erop'). Er zit weinig anders op. We leven tegenwoordig in een tijd van *staats-falen*: een tijd waarin de staat zijn primaire functie, het beschermen van de burgers tegenover barbaarse aanvallen, niet meer kan waarmaken. En het vreemde is: de staat trekt daar een gezicht bij alsof het de gewoonste zaak van de wereld is. Men doet voorkomen alsof het bij een terroristische aanslag gaat om natuurgeweld, een vulkanische uitbarsting, een tsunami, iets waar de staat niets maar dan ook niets aan kan doen. In zo'n situatie kun je eigenlijk weinig anders doen als burger dan op je knieën gaan leven. Maar laten we dat niet doen tegenover de over ons gestelde officiële autoriteiten. Die autoriteiten kritiseren (in tegenstelling tot kritiek op de terroristische theocraten) kan vooralsnog gevaarloos. Ik kan heel goed zeggen: 'De burgemeester van Amsterdam had op 3 november 2004 moeten aftreden omdat hij had gefaald in het meest elementaire wat we van een burgemeester kunnen verwachten, het handhaven van de openbare orde op de straat van de stad waarin je woont.' Ik kan ook zeggen: 'De regering Balkenende had op 3 november 2004 haar ontslag bij de koningin moeten indienen, omdat de regering had gefaald in het handhaven van het monopolie van de dwang op het aan haar toevertrouwde territorium van Nederland.' Als ik zoiets zeg in Saoedi-Arabië, dan laat de koning mij onmiddellijk duizend zweepslagen geven of erger

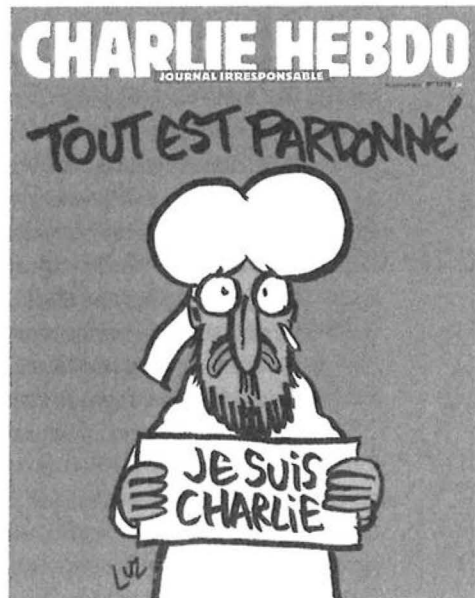
De moord op Theo van Gogh

(zoals op dit moment gebeurt met Badawi). Als ik dat zeg in het gebied dat door IS in Irak en Syrië wordt gecontroleerd, wordt mijn hoofd eraf gesneden (met een expres voor dat doel gehanteerd te klein mesje) en wordt het op een hek tentoongesteld, zoals gebeurde in de tijd van Shakespeare. In Nederland daarentegen loop ik hoogstens het risico dat de achterban van Remco Campert en Geert Mak mij een aansteller vindt, dat *NRC Handelsblad* zich voorneemt al mijn boeken af te kraken, dat mijn academische collega's vinden dat ik een beetje doordraaf — maar daar blijft het bij. Maar wat nu wanneer ik mij heb voorgenomen om een cartoon te maken zoals Charb die maakte, een column te schrijven zoals Theo van Gogh dat deed, een partij op te richten zoals Wilders, een roman te schrijven als Rushdie, een kunstwerk te maken à la Lars Vilks? Dan ben ik overmorgen dood of verkeer ik in een bewakingsregiem dat zich in weinig van een gevangenis onderscheidt. Dus ik kies, *voilà*, voor mijzelf. Ik kies voor mijzelf, omdat ik niet wil sterven voor de vrijheid van Nederland, wanneer Nederland zelf denkt dat het bezig is met een discussie over fatsoen ('Je mag het wel zeggen, maar je *hoeft* het toch niet te zeggen' — dat soort geluid).

Niemand kan de toekomst voorspellen en misschien zit ik er wel helemaal naast. Maar wat *De Schreeuw* van Henneman ons ook lijkt toe te schreeuwen is dat we moeten beseffen dat het Europa dat Theo van

Theo van Gogh (1957–2004).

Eerste nummer van Charlie Hebdo na de aanslag.

Gogh en Charbonnier hebben achter gelaten, een Europa is dat minder vrijheid kent (en meer 'fatsoen') dan twintig jaar geleden. Het is niet onleefbaar, zoals Oost-Duitsland onleefbaar was, maar wel *minder* leefbaar dan Europa was in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw. Elke verandering begint eigenlijk bij die constatering. Het is de constatering dat we nu leven in een 'dubbele rechtsorde'. *Formeel* (dat wil zeggen voor de Nederlandse wet) heeft iedere cartoonist het recht om de cartoons te maken die hem of haar goeddunkt, dat wil zeggen: over *alle* religieuze iconen. *Informeel* weet elke cartoonist dat hij of zij altijd voor één specifieke icoon een uitzondering zal maken. *Formeel* weet iedere romanschrijver dat alle thematiek door een romanschrijver behandeld kan worden. *Informeel* weet iedere romanschrijver dat de thematiek van Salman Rushdies gewraakte roman *De duivelsverzen* hem in een heel ander levensritme zal brengen (even gesteld dat het een ritme van *leven* is). We leven in een wereld van 'kleine aanpassingen'. Ze zijn klein en daarom bijna onopgemerkt. Op 22 mei 2013 werd in Wellington Street in Londen de 25-jarige Britse militair Lee Rigby (1987–2013) letterlijk dood gehakt (met de botte kant van een bijl) door de 'home grown' jihadist Michael Adebolajo (1985). De theoterrorist, een terrorist die zich laat motiveren door een bepaalde conceptie van God ('theos'), werd in de kranten afgebeeld met bebloede handen van het hakken, waarbij hij (net als Van Goghs moordenaar op 2 november 2004) keurig uiteenzette wat zijn motieven waren: "The only reason we have killed this man today is because Muslims are dying daily by British soldiers, and this British soldier is one. It is an eye for an eye and a tooth for a tooth. By Allah, we swear by the Almighty Allah we will never stop fighting you until you leave us alone."

Hoe gaan onze regeringen hierop reageren? In Nederland adviseerde de douane aan medewerkers hun uniform maar uit te laten. De AIVD adviseerde opiniemakers het rustiger aan te doen. We leven in een wereld van 'kleine veranderingen', een wereld van kleine, schijnbaar onmogelijke, en alleszins bespreekbare aanpassinkjes ('fatsoen', niet-waar?), omdat onze regeringen er niet in slagen in het reine te komen met de problemen waarvoor onder andere Van Gogh en Charbonnier hebben gewaarschuwd (en met hun leven betaald).

Aan het advies om uniformen thuis te laten, kritiek op religieuze iconen te matigen en überhaupt religiekritiek maar te staken, heeft de Nederlandse overheid nu een nieuwe actielijn toegevoegd: proberen critici van de 'brave new world' waarin we zijn komen te verkeren *strafrechtelijk te vervolgen*. Vroeger ging dat met het godslasteringsartikel (art. 147 Sr. oud), maar dat is (helaas) afgeschaft. Dus nu probeert men dat via het verbod op 'haat zaaien' (art. 137 d Sr.), wat een nieuwe

newspeak heeft geïntroduceerd. Wie niet de juiste, omfloerste, bewoordingen weet te vinden in het formuleren van zijn onvrede met het huidige regeringsbeleid ten aanzien van terrorismebestrijding kan rekenen op een strafrechtelijke veroordeling.

Zo bepleitte na de dood op Van Gogh de toenmalige minister Donner aanscherping van het vervolgingsbeleid inzake godslastering. Wat niet lukte in de roerige jaren zestig met Gerard Reve, vanwege zijn smalende godslastering van de God van Nederland, zou nu wel moeten lukken bij het lasteren van de God van Mekka en Medina door verbale hooligans à la Van Gogh. En daarmee zou, zo denken de paciferende burgervaders en tolerante bestuurders van ons land, de gramschap van de theoterroristen ons bespaard blijven.

Een van de goede kanten (hoe ironisch ook om dat te zeggen) van de aanslagen in Parijs van november 2015 (en dus niet januari) is dat velen zijn gaan beseffen dat je aanslagen niet kunt afwenden door Stéphane Charbonnier af te wijzen (bijvoorbeeld zeggen dat *Charlie Hebdo* zo 'racistisch' was). Wie de theoterroristen tevreden wil stellen, zal ook niet meer naar popconcerten moeten gaan of wijntjes drinken op Franse terrasjes. En dat opgeven zal de Fransen nog zwaar vallen, veel zwaarder natuurlijk dan het aannemen van een *gratuit discours* over 'wederzijds respect', de 'ethiek van de dialoog' en het 'verstandig gebruik van de vrijheid van meningsuiting' (dat wil zeggen: geen 'misbruik' daarvan maken).

De Schreeuw is voor mij een schreeuw om aandacht van Theo van Gogh, die de politieke, bestuurlijke, justitiële en intellectuele elite probeerde te waarschuwen tegen een gevaar dat op Europa afkwam en dat men maar niet wilde onderkennen. Ik heb vaak gedacht dat ik het monument nog eens moet gaan bezoeken, maar ik heb mij daar tot nu toe nog niet toe kunnen zetten. Eigenlijk ben ik bang dat ik door diezelfde panische angst zal worden bevangen die Edvard Munch tot zijn kunstwerk stimuleerde. In zijn geval was dat een angst die te maken had met een akelige psychische ervaring, in mijn geval heeft het te maken met aandacht voor een sociaal probleem. Hoewel, ook daarover zullen de meningen wel verschillen.